

Investigating the level of Attention Paid to the Components of National and Religious Identity in Persian Books of the Elementary School

Ketayon Hamidzadeh*

Fatemeh Sadat Junaid**

Abstract

The present study aims to investigate the level of attention paid to the components of national and religious identity in Persian books of the elementary school. For this purpose, quantitative content analysis method has been used. The statistical population of the research included the content of all the Persian reading books of the primary course in the academic year 2023–2024 from the first to the sixth grade, and the entire population was examined. The tool of the research is the content analysis list of national and religious identity components, which was prepared by Sanei Mehr and Razmazma before this research, and its validity was recalculated through content validity and its reliability through Scott's method with 81.30%. Data analysis was done with descriptive statistics and Shannon's entropy method. The results of this research show that the components of national identity have been seen more than religious identity; Among the sub-components of national identity, social identity and cultural identity have received the most attention and political identity has received the least attention. Among the sub-components of religious identity, the greatest amount of attention is paid to religious values and norms and the least amount of attention is given to the way of life based on religion. Also, the most use of the national identity component in the text of Persian books and the least amount of use in questions; And the religious identity component has been used the most in the text and the least in the images. Due to many historical reasons and elements such as religion, religion, spirituality, religious identity is considered as a stable part of Iranian identity, and the development of national and religious identity in students should not be separated from each other. The results show that the national identity has been given more attention and the religious identity of the students has been neglected in the textbooks.

Key Words: national identity, religious identity, elementary school, content analysis, Persian books

* Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran (corresponding author),
k_hamidzadeh@cfu.ac.ir

** Master's student, Sayer, Master's student in Curriculum Planning, Arak University, Iran,
f.s.j.moallem@gmail.com

بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی و دینی در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی

کتایون حمیدی‌زاده*

فاطمه سادات جنید**

چکیده

هدف: پژوهش حاضر باهدف بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی و دینی در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی صورت گرفته است.

روش: به همین منظور از روش تحلیل محتوای کمی استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش شامل محتوای تمامی کتاب‌های فارسی خوانداری دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ از پایه اول تا ششم بوده که تمامی حجم جامعه مورد بررسی قرار گرفتند. ابزار پژوهش، سیاهه تحلیل محتوای مؤلفه‌های هویت ملی و دینی است که پیش‌ازین پژوهش توسط صانعی مهر و رزم‌آزما تنظیم شده است و روایی آن از طریق روایی محتوایی و پایایی آن از طریق روش اسکات با ۸۱/۳۰ درصد مجدد محاسبه شد. تجزیه و تحلیل داده با آمار توصیفی و روش آنتروپی شانون انجام شد. یافته‌ها: نتایج این پژوهش نشان می‌دهد، مؤلفه‌های هویت ملی بیشتر از هویت دینی دیده شده‌اند؛ از میان مؤلفه‌های فرعی هویت ملی، هویت اجتماعی و هویت فرهنگی بیشترین میزان توجه و هویت سیاسی کمترین میزان توجه را به خود اختصاص داده‌اند. از میان مؤلفه‌های فرعی هویت دینی نیز بیشترین میزان توجه به ارزش‌ها و هنجارهای مذهبی و کمترین میزان توجه به سیره زندگی مبتنی بر دین است. همچنین بیشترین کاربرد مؤلفه هویت ملی، در متن کتاب‌های فارسی و کمترین میزان استفاده در پرسش‌ها؛ و بیشترین کاربرد مؤلفه هویت دینی در متن و کمترین میزان استفاده در تصاویر بوده است. هویت دینی بنا بر دلایلی متعدد تاریخی و عناصری مانند مذهب، تدین، معنویت جز پایدار هویت ایرانیان محسوب می‌شود و نباید پرورش هویت ملی و دینی در دانش‌آموزان از یکدیگر جدا باشد. نتایج نشان می‌دهد هویت ملی بیشتر مورد توجه بوده است و در کتاب‌های درسی از پرداختن به هویت دینی دانش‌آموزان غفلت شده است.

واژگان کلیدی: هویت، هویت ملی، هویت دینی، دوره ابتدایی، تحلیل محتوا، کتاب‌های فارسی

مقدمه

دنیای امروز با هجوم رسانه‌ها و افزایش چشمگیر استفاده از فضای مجازی مواجه است که دنیا را به یک دهکده جهانی کرده است. پدیده جهانی شدن، چالش‌هایی را برای کشورها به همراه داشته است، از جمله چالش تبدیل از خودبیگانگی فرهنگی و بحران هویتی. از آنجاکه هیچ کشوری نمی‌تواند با دنیای پیرامون خود قطع ارتباط کند و جوانان خود را با حصار در برابر امواج رو به گسترش فرهنگ‌های بیگانه محافظت نماید و این کار نه امکان‌پذیر و نه عاقلانه است، لذا یگانه راه معقول و منطقی در تعامل فعال با دنیای پیرامون است. در واقع مفهوم هویت با پاسخگویی هوشیارانه افراد و اجتماعات به پرسش‌هایی از حیث کیستی و چیستی، از جمله مفاهیم مهمی است که نظم دیرینه تاریخی را به نظم و ترتیب مدرن امروزی متصل می‌کند. هویت مجموعه‌ای از نشانه‌ها، آثار مادی، زیستی، مفهومی، اجتماعی، فرهنگی، تمدنی و روانی است که سبب شناسایی فرد از فرد، گروه از گروه و فرهنگ و تمدنی از فرهنگ و تمدن دیگر می‌شود (مقصودی و حاجی‌پور، ۱۳۹۵). یکی از ابعاد مهم هویت جمعی جوامع، هویت ملی است که همان احساس تعلق و تعهد نسبت به اجتماع ملی و نسبت به کل جامعه است (معروفی و پناهی توانا، ۱۳۹۲). هویت ملی از مهم‌ترین ابعاد هویت اجتماعی است. اندیشمندان هویت ملی را زیربنای تمامی انواع دیگر هویت می‌دانند (سلیمان‌نژاد و همکاران، ۱۴۰۱). هویت ملی به دلیل اینکه پاسخگوی پرسش‌های اساسی در بعد تکالیف جامعه‌ای است، برای افراد جامعه پشتوانه فکری و اندیشه‌ای فراهم می‌کند (اکبری، ۱۳۹۶). تقویت هویت ملی سبب می‌شود تا تمام افراد جامعه به سهم خود نسبت به پیشرفت جامعه‌ای که به آن تعلق دارند، کوشش کنند (فیاض و ایمانی قوشچی، ۱۳۸۹). هر چه شناخت افراد از هویت ملی خود بیشتر باشد، مسئولیت پذیریشان در قبال حفظ آن نیز بیشتر خواهد شد. هویت ملی مجموعه‌ای خصایص و ارزش‌های مشترک هر ملت است که افراد آن از آنها آگاهی یافته و از این طریق به یکدیگر احساس تعلق می‌کنند، در نتیجه باعث تمایز بخشی ملتی از دیگر ملت‌ها می‌شود (اسپیبرگر و آنگرسیوک^۱، ۲۰۰۵)؛ بنابراین هویت ملی هم عامل هم‌بستگی و شکل‌گیری روح جمعی در ملت و هم وجه مشخصه و معرفه آن در میان دیگر جوامع است.

در کنار هویت ملی، هویت دینی بعدی دیگری از هویت است که به تجربه‌های پر قدرت انسانی در دنیای در حال تغییر کنونی از مسیر تعالی مؤلفه‌های دینی می‌پردازد (پرنوره و هوشنگی، ۱۳۹۸). هویت دینی یکی از ارکان هویت جمعی ایرانیان را تشکیل می‌دهد؛ زیرا بنا به دلایل

1. Spieberger & Ungersböck

متعدد تاریخی، عناصری مانند مذهب و معنویت جزء نسبتاً پایدار هویت ایرانیان محسوب می‌شوند. به عبارت دیگر نماد دین در فرهنگ ایران جایگاه ویژه‌ای دارد که از این حیث جامعه ایرانی شباهت زیادی با بسیاری از جوامع دیگر دارد (فولادیان و همکاران، ۱۳۹۹). بعد دینی یا مذهبی هویت از ابعاد مهم هویت است و رابطه آدمی و دین و نسبتی که با آن پیدا می‌کند در هویت دینی قابل تبیین و توضیح است. هویت دینی از مهم‌ترین عناصر ایجادکننده همگنی و همبستگی اجتماعی در سطح جوامع است که طی فرایندی با ایجاد تعلق خاطر به دین و مذهب در بین افراد جامعه نقش آفرینی می‌کند. یادگیری در مورد ادیان از طریق درگیر شدن دانش‌آموزان با متون درسی و همچنین از طریق مواجهه با نمادهای مذهبی، برخورد با اشخاص مذهبی و بازدید از مکان‌های عبادی صورت می‌گیرد (آنستد^۱ و ژورتف^۲، ۲۰۲۱). هویت دینی از دین منشأ می‌گیرد و در واقع به تبع دین تعریف و تبیین می‌شود. هویت دینی به ارضای هر دو نیاز هویتی فرد یعنی تحقق خود فردی و اجتماعی کمک می‌کند. در پرورش هویت دینی، تربیت دینی است که نقش آفرینی می‌کند. منظور از تربیت دینی تربیتی است که هدفش رشد و پرورش انسان دیندار است (داودی، ۱۳۹۹).

برخی، ابعاد هویت ملی و هویت دینی را در مقابل و تضاد با یکدیگر می‌دانند و معتقدند هر فرد در نهایت باید یکی از این ابعاد را به‌عنوان هویت غالب برگزیند. این در حالی است که در ایران صاحب‌نظران و محققان مسائل فرهنگی و اجتماعی عموماً بر این عقیده‌اند که هویت انسان ایرانی آمیزه‌ای از میراث فرهنگی سرزمین ایران به‌عنوان یک واحد سیاسی دارای تمدن تاریخی و دین اسلام است (فکوهی، ۱۳۸۱، بشیریه، ۱۳۸۱، رجایی، ۱۳۸۲، داوری اردکانی، ۱۳۸۶). جداسازی مؤلفه‌های هویت دینی و ملی از هویت ایرانیان ناممکن است. امام خامنه‌ای (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۸) معتقد است که «هویت ملی در مقابل هویت دینی نیست، بلکه مجموعه باورها، خواست‌ها و رفتارهای یک ملت است و طبیعی است که اعتقادات و باورهای یک ملت مؤمن و موحد نیز جزء عناصر تشکیل‌دهنده هویت ملی باشد»؛ بنابراین علی‌رغم پاره‌ای از نظرات، هویت دینی و هویت ملی از یکدیگر جدا نیستند، هر دو عامل همبستگی میان افراد جامعه هستند و در ایجاد فرهنگ، آداب و رسوم و سنن یک کشور تأثیر شگرف دارند. با توجه به اهمیت و تأثیر هر دو بعد هویت ملی و هویت دینی در شکل‌گیری هویت اجتماعی و فردی و نقشی که در ایجاد همبستگی و احساس تعلق به جامعه در افراد ایفا می‌کنند، پرورش و تقویت هویت ملی و دینی در برنامه‌های درسی دانش‌آموزان حائز اهمیت است. بنابراین برنامه درسی رسمی که در مدارس ابتدایی مورد

1. Unstad

2. Fjærtøft

استفاده قرار می‌گیرد، می‌بایست به گونه‌ای تنظیم شود که دانش آموزان را در آموزه‌های فرهنگی و تاریخی و دینی و ارتباط دین با تمام جنبه‌های زندگی مشارکت دهد (هاچ^۱ و براون^۲ و آشر^۳، ۲۰۲۱). با توجه به اینکه اگر افراد جامعه هویتی را برای خود برگزینند یا بر اساس یک هویت خاص آموزش ببینند، خود را متعلق به گروه‌های صاحب آن هویت می‌دانند و وابستگی‌ها و پیوندهایی با آن گروه‌ها برقرار می‌سازند، می‌توان گفت که آموزش و پرورش رسالت جامعه‌پذیری دانش‌آموزان را از طریق شکل‌دهی هویت ملی، دینی و قومی آنان بر عهده دارد (شمشیری، ۱۳۸۷).

آموزش و پرورش و کتاب‌های درسی در بساختن یک نوع هویت، غالب کردن هویتی خاص و بازنمایی آن اهمیت بسیار دارند. در این میان، نقش کتاب‌ها و متون درسی بسیار مهم است و از آنجاکه دانش‌آموزان مدت‌زمان قابل توجهی از ساعات عمر خود را در مدارس می‌گذرانند و کتاب، به‌عنوان یکی از وسایل اولیه و اصلی در آموزش، در تعلیم و تربیت آنها جایگاه بسیار مهمی دارد، پس نظام‌های حاکم، از طریق سیستم آموزشی و بهره‌گیری از کارکرد کتب درسی، در پی حفظ ارزش‌ها و باورهای گفتمان سیاسی و فرهنگی خویش برای نیل به اهدافی هستند که مورد نظرشان می‌باشد (شارع‌پور، ۱۳۹۴). در واقع بازنمایی مفاهیم و مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی، مستقل از فضای گفتمانی جامعه نیست و برساخته شرایط فرهنگی، سیاسی، ایدئولوژیکی می‌باشد و از طریق نهادهای مختلف یک جامعه انتقال داده می‌شود (کیدنز^۴، ۱۳۹۷). کتاب‌های درسی منعکس‌کننده هدف‌های تربیتی مطلوبی هستند که سیاست‌گذاران نظام آموزش و پرورش در جستجوی دستیابی به آنها می‌باشند. این منابع آموزشی، در کشورهایی با سیستم آموزشی متمرکز اهمیتی چندبرابر پیدا می‌کنند. در راستای شکل‌گیری هویت ملی دانش‌آموزان، کتاب‌های درسی نقش تعیین‌کننده را در تکرار و تنفیذ هویت به‌خصوص هویت ملی ایفا می‌کنند. کودک در جریان تربیت در دوره‌های ابتدایی نخستین مفاهیم و انگاره‌های مربوط به هویت قومی و ملی را می‌آموزد و رابطه عاطفی-خردمندانه خود را با دیگران آشنا و ناآشنا، درونی می‌سازد و «من» فردی را با «مای» خانوادگی و به‌تدریج به «مای» قومی-ایلی و بالاخره به «مای» ملی-دینی و در نهایت «مای» جهانی اعتلا می‌بخشد (شیخاوندی، ۱۳۸۰؛ به نقل از فیاض و ایمانی قوشچی، ۱۳۸۹). لازم به ذکر است کتاب‌های فارسی به‌عنوان مهم‌ترین مواد درسی در هر کشوری از جهت آشنا ساختن دانش‌آموزان با ارزش‌ها و آداب و رسوم و حفظ سنت‌ها و

1. Huth
2. Brown
3. Brown
4. Giddens

ذخایر فرهنگی جامعه خویش و تغییر در باورها و نگرش‌های آنها از جایگاهی ویژه در برنامه درسی نظام آموزشی برخوردارند؛ لذا یکی از وظایف اصلی برنامه درسی به‌ویژه در حیطه‌های زبان، ادبیات و تاریخ، پرورش عرق ملی در نسل جوان است؛ چون این موضوعات آفریننده هویت ملی هستند و به ایجاد حس ملی‌گرایی کمک می‌کنند (گوتگ^۱، ۱۳۸۷).

در سند برنامه درسی ملی در حوزه تربیت و یادگیری، حدود محتوایی، روش‌ها، فرایندها و عناصر کلیدی یادگیری روشن شده است. از جمله عناوین حوزه تربیت و یادگیری در سند برنامه درسی ملی حوزه حکمت و معارف اسلامی و حوزه زبان و ادبیات فارسی است که اشاره شده است: «مهم‌ترین هدف تشکل نظام اسلامی به طور اعم و نظام آموزشی به طور اخص، تربیت دینی به معنای عمیق و گسترده آن است». در حوزه یادگیری حکمت و معارف اسلامی به فراهم‌شدن شرایط برای پرورش هویت دینی تأکید شده است. در حوزه زبان و ادبیات فارسی نیز بر حفظ آداب و رسوم و احساس تعلق و ایجاد هویت ملی در بستر متون و موضوعات درسی تأکید شده است (برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۱). با توجه به اهمیت سند برنامه درسی ملی به‌عنوان راهنمای عملی در نظام آموزشی کشور و تأکید این سند بر پرورش هویت ملی و هویت دینی و با توجه به اهمیت کتاب‌های درسی در فرایند جامعه‌پذیری دانش‌آموزان بخصوص در دوره ابتدایی و انتقال اهداف گفتمان مسلط جامعه از طریق منابع آموزشی، انجام پژوهش‌های گسترده در این زمینه بسیار لازم و ضروری است. براساس آنچه که پیش از این بیان شد، هویت ایرانیان دارای دو بعد اصلی ایرانی (ملی) و اسلامی (دینی) است. کتاب فارسی طبق اسناد رسمی آموزش و پرورش منبع اصلی در کتاب‌های درسی برای پرورش هویت ایرانی دانش‌آموزان به حساب می‌آید. بنابراین از مهم‌ترین وظایف کتاب فارسی - که در اهداف این کتاب در تمامی پایه‌های تحصیلی نیز ذکر شده است - پرورش هویت ایرانی دانش‌آموزان که متشکل از هویت ملی و دینی می‌باشد. به همین دلیل در این پژوهش به بازنمایی مؤلفه‌های هویت ملی و دینی در کتاب‌های درسی فارسی دوره ابتدایی پرداخته شده است.

پیرامون جایگاه مؤلفه‌های هویت ملی و دینی در کتاب‌های درسی پژوهش‌های کمی صورت گرفته است. مؤلفه‌های هویت ملی و هویت دینی غالباً به صورت مجزا در برخی از پژوهش‌ها مورد بررسی قرار گرفته‌اند. به‌عنوان مثال حسنی‌فر و عباس‌زاده مرزبالی (۱۳۹۹) در پژوهشی و با رویکرد تاریخی مؤلفه‌های سرزمین ایران، تاریخ کهن، دین به‌ویژه اسلام، میراث سیاسی، فرهنگ غنی، زبان فارسی، اسطوره‌های ملی را مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری هویت ایرانیان دانسته‌اند.

1. Gotag

همچنین نتایج پژوهش فولادیان و دیگران (۱۳۹۹) با عنوان «بررسی تحولات هویت جوانان ایرانی طی دهه‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۹۰» حاکی از این است که هویت مذهبی غالب‌ترین نوع هویت در جامعه ایرانی بوده است. پس از هویت مذهبی، هویت ملی بیشترین گسترش را در بین جوانان ایرانی داشته است. «هویت دینی در جامعه ایرانی» عنوان پژوهش دیگری است که توسط قنبری برزیان و همی (۱۳۹۴) صورت گرفته است. نتایج این بررسی نشان می‌دهد میان هویت دینی و هویت ملی ارتباط مثبت وجود دارد. پژوهش‌های اندکی این دو بعد هویتی را در کتاب‌های درسی در کنار یکدیگر بررسی کرده‌اند. به‌عنوان مثال در پژوهشی (۱۳۹۹) که توسط مهری‌صانعی مهر و رزم‌آزما تحت عنوان تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی مقطع ابتدایی از نظر میزان توجه به هویت ملی و هویت دینی صورت گرفت، نتایج نشان داد که مؤلفه‌های هویت ملی در متن و تصاویر در مقایسه با هویت دینی بیشتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. صیدخانی و همکاران (۱۳۹۹) به‌بازنمایی مؤلفه‌های هویت ملی (بعد اسلامیت و ایرانیت) در کتاب‌های درسی فارسی بخوانیم و بنویسیم دوره ابتدایی پرداختند که نتایج این بررسی نشان می‌دهد توازن میان هویت ملی و هویت دینی در کتاب‌های فارسی ابتدایی رعایت نشده است. حمیدی (۱۳۹۷) در پژوهش «واکاوی سویه‌های هویتی در کتب درسی با تأکید بر کتاب فارسی اول ابتدایی» نشان داد که در کتاب فارسی پایه اول ابتدایی، به هر دو بعد ایرانیت و اسلامیت توجه شده است اما برخی نمادهای هویت ملی مانند اساطیر مورد توجه قرار نگرفته‌اند. محمدی و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی تحت عنوان جایگاه هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی ایران با بررسی محتوای کتاب‌های دوره ابتدایی به این نتیجه رسیدند که در دوره ابتدایی تغییراتی در رابطه با هویت ملی در محتوای کتاب‌ها رخ نداده بود و مؤلفه‌های فرهنگی و نمادهای هویت ملی دچار بی‌توجهی بیشتری شده بود. مرادی و همکاران (۱۳۹۹) به این نتیجه دست یافت که در کتاب فارسی پایه اول ابتدایی، به هر دو بعد ایرانیت و اسلامیت و هویت ملی توجه شده، اما برخی نمادهای هویت ملی هم چون مشاهیر، اساطیر و برهه‌هایی از تاریخ مورد توجه قرار نگرفته است. در پژوهش‌های خارجی نیز برخی محققین به این موضوع پرداخته‌اند.

کمبود پژوهش‌هایی که به بررسی هویت ملی و دینی پرداخته باشند در پژوهش‌های خارجی نیز وجود دارد. پژوهش‌های کمی مانند تحقیق حبیب^۱ و سعید^۲ (۲۰۱۹) در مورد ساختار هویت ملی در دبیرستان‌های پاکستان نشان می‌دهد کتاب‌های درسی و برنامه‌های درسی تعریفی از هویت دینی

1. Habib

2. Saeeda

به عنوان یک عامل اصلی در هویت اعلام کرده اند که این تعریف، هویت ملی دانش آموزان را تحت تأثیر قرار داده است. یافته‌های پژوهش کورس^۱ (۲۰۱۲) با عنوان «وحدت و هویت ملی در کتاب‌های درسی کیس-واهللی برای دانش‌آموزان دبیرستانی در کنیا: یک تحلیل محتوا» نشان داد که به‌منظور تقویت ارزش‌های اکتسابی در جهت توسعه شهروندی، وحدت و تقویت حس هویت ملی لازم است محتوای کتاب‌های درسی موردنیاز برای توسعه ملی بهبود پیدا کند. در این مطالعه بر نقش زبان در ایجاد هویت ملی و تقویت حس وطن‌پرستی تأکید شده است. اشنیرلمن^۲ (۲۰۱۱) در پژوهش جایگاه مؤلفه‌های هویت ملی-مذهبی در کتاب‌های درسی روسیه به این نتیجه دست‌یافت که بعد از دوره شوروی بر این امر تأکید می‌شود که در دوره کمونیستی، در کتاب‌های درسی بیشتر به تضاد طبقاتی توجه شده؛ اما در دوره پس از فروپاشی شوروی، دشمن قومی، جایگزین دشمن طبقاتی شده و قوم‌مداری موردتوجه قرار گرفته است.

در مجموع باید اذعان داشت که برای مقابله با استحاله فرهنگی نوجوانان و جوانان کشور در فرهنگ بیگانه و تأثیرپذیری ایشان در مقابل ارزش‌ها و فرهنگ مهاجم که به‌صورت مداوم از طریق رسانه‌های غربی در سایر جوامع ترویج و تبلیغ می‌شود، چاره‌ای جز تقویت ابعاد گوناگون هویت خودی مانند هویت ملی و مذهبی وجود ندارد. این در حالی است که دوره کودکی و نوجوانی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین دوران شکل‌گیری هویت مستقل در وجود افراد و تطابق این سال‌ها با دوره ابتدایی در نظام آموزش و پرورش رسمی کشور، توجه به تقویت هویت ملی و دینی دانش‌آموزان در این سنین را به امری ضروری مبدل ساخته است. در واقع آموزش رسمی از عوامل بسیار مؤثر بر هویت افراد جامعه است. آموزش هدفمند، منابع درسی و معلمان از ابزارهای قدرتمندی هستند که می‌توانند از طریق درونی‌سازی زبان مشترک و محتوای کتاب‌های درسی نه فقط نقشی اساسی در تکوین و تقویت هویت فردی و اجتماعی داشته باشند، بلکه همانند سپری محکم، مانع تزلزل هویت ملی و استحاله ارزش‌های جامعه ملی و محلی شوند. در پژوهش حاضر به بررسی این موضوع پرداخته شده که کتاب‌های درسی فارسی مقطع ابتدایی، تا چه میزان به مؤلفه‌های هویت ملی و هویت دینی توجه کرده است؟

1. Koross

2. Shnirelman

روش پژوهش

در این پژوهش از روش تحلیل محتوای کمی استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش تمامی کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی از پایه اول تا ششم سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ است که به منظور بررسی دقیق‌تر، از نمونه‌گیری صرف نظر شده و تمامی جامعه آماری مورد مطالعه قرار گرفت. بنابراین حجم جامعه و نمونه باهم برابر است. توصیف جامع کتاب‌های مورد بررسی در جدول شماره ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱. توصیف جامع کتاب‌های مورد بررسی

عنوان کتاب	تعداد صفحات	تعداد جملات متن	تعداد جملات پرسش‌ها	تعداد تصاویر
فارسی پایه اول	۱۱۸	۴۲۷	۲۳۱	۳۹۳
فارسی پایه دوم	۱۱۴	۸۷۰	۲۴۱	۱۳۶
فارسی پایه سوم	۱۳۶	۱۰۰۳	۲۶۲	۱۳۱
فارسی پایه چهارم	۱۵۲	۱۳۰۰	۲۸۱	۱۳۸
فارسی پایه پنجم	۱۵۲	۱۰۵۱	۳۴۷	۸۹
فارسی پایه ششم	۱۲۸	۹۳۳	۱۶۰	۷۹
مجموع: ۸۰۷۲				

واحد تحلیل برای متن و پرسش‌ها، جمله و برای تصاویر هر یک تصویر واقع شد. ابزار پژوهش فهرست تحلیل محتوای مؤلفه‌های هویت ملی و هویت دینی تهیه شده توسط صانعی مهر و رزم‌آزما (۱۳۹۹) است که در جدول ۲ و ۳ نشان داده شده است. روایی ابزار پژوهش مجدداً با روش روایی محتوایی بررسی شد. به این صورت که فهرست مؤلفه‌های هویت ملی و هویت دینی تنظیم شده توسط صانعی مهر و رزم‌آزما (۱۳۹۹) در اختیار ۸ نفر از صاحب‌نظران معارف اسلامی و الهیات، ۵ نفر از صاحب‌نظران ادبیات فارسی و ۵ نفر از صاحب‌نظران علوم اجتماعی قرار گرفت. افراد مذکور مؤلفه‌های فهرست شده را از نظر تناسب با موضوع در طیف ۱ تا ۱۰ نمره‌بندی کردند. میانگین ارزیابی‌های اساتید صاحب‌نظر ۸/۲۶ از ۱۰ را نشان می‌داد که بیانگر روایی ابزار پژوهش می‌باشد. پایایی ابزار پژوهش نیز با روش ویلیام اسکات^۱ (اسکات، ۱۳۹۱) صورت گرفت. در روش تحلیل محتوا پایایی بزرگ‌تر از ۷۰ درصد مورد تأیید می‌باشد (مهرمحمدی، ۱۳۹۴) که در این پژوهش پایایی ابزار پژوهش ۸۱/۳۰ درصد تعیین شد، بنابراین پایایی ابزار نیز مورد تأیید قرار گرفت. فهرست نهایی در هویت ملی شامل ۵ مؤلفه اصلی و ۳۶ مؤلفه فرعی، فهرست نهایی در هویت دینی شامل ۷ مؤلفه اصلی و ۵۳ مؤلفه فرعی است.

1. squat

جدول ۲. مقوله‌ها و زیرمقوله‌های مربوط به هویت ملی

مؤلفه‌های اصلی	مؤلفه‌های فرعی
جنبه اجتماعی	احساس تعلق به جامعه ملی - ایرانی، تمایل به عضویت در جامعه ملی - ایرانی، تعهد به حفظ جامعه ملی - ایرانی، پذیرش دیگران به‌عنوان هم‌وطن، ارزش‌گذاری نهاد خانواده، رعایت نظم، احترام به اموال عمومی، قانونمندی، حفظ محیط زیست، حفظ سلامتی، رعایت ایمنی، روحیه همکاری و کار گروهی
جنبه تاریخی	آشنایی با رخدادها و حوادث ملی (ظهور اسلام، مناسبت‌های ملی، قیام‌ها، حملات و جنگ‌ها، انقلاب اسلامی، اعیاد و جشن‌های ملی)، نگرش (مثبت یا منفی) نسبت به سابقه تاریخی، آشنایی با اماکن و بناهای تاریخی (کاروان‌سرای عباسی، دانشگاه جندی‌شاپور، بازار قیصریه و...)، آشنایی با تقویم ملی.
جنبه جغرافیایی	آمادگی برای دفاع از آب و خاک در زمان خطر، ترجیح زندگی در کشور خود نسبت به زندگی در کشورهای دیگر، شناخت سرود ملی، آشنایی با نقشه و پرچم ایران
جنبه فرهنگی	ارزش‌گذاری و قضاوت نسبت به میراث گذشته، اعتقاد نسبت به حفظ و تقویت میراث فرهنگی، نگرش مثبت نسبت به زبان فارسی (دیوان اشعار و نظم و نثر فارسی، اصطلاحات، مثل‌ها و عبارات فارسی)، آشنایی با کتب ارزشمند فارسی (شاهنامه، کلیله و دمنه، رباعیات خیام و...)، شناخت فرهنگ اقتصادی (صرفه‌جویی، پرهیز از اسراف، اهمیت پس‌انداز و خرید کالای ایرانی)، آشنایی با خرده‌فرهنگ‌ها (ترکمن، ترک، کرد، بلوچ و...)، شناخت صنایع دستی (خطاطی، کاشی‌کاری و...)، آشنایی با مناسک و سنت‌های ایرانیان (نوروز، نقالی و...)
جنبه سیاسی	اعتقاد به ضرورت استقرار یک نظام سیاسی واحد بر کل جامعه، آشنایی با قانون اساسی، آشنایی با شخصیت‌های سیاسی (رهبران سیاسی، رؤسای حکومت، عوامل اجرایی حکومت)، پاسداری از حکومت، استقلال، پذیرش و پیروی از ولایت فقیه، بیزاری از دشمنان، حمایت از مقاومت فلسطین و مقابله با صهیونیسم

جدول ۳. مقوله‌ها و زیرمقوله‌های مربوط به هویت دینی

مؤلفه‌های اصلی	مؤلفه‌های فرعی
ارزش‌ها و هنجارهای مذهبی	ارج نهادن به مواردی چون شکر خدا، عفاف و حجاب، محبت و مهربانی، کمک به دیگران، دوستی و تعامل، توحید و یگانه‌پرستی، کار و تلاش، مراقبت از دیگران، محبت و نیکی به والدین، تشکر و قدردانی، قناعت، آغاز کارها با نام خدا، نیکوکاری، شورا و مشورت، حمایت از مظلومان و مستضعفان، صداقت، ادب، دوری از بخل، دوری از سخن‌چینی، وفاداری و تعهد، گذشت و بخشش، خوش اخلاقی، رعایت حقوق دیگران، تعاون و همکاری، ایثار و فداکاری، پرهیز از غیبت، امر به معروف و نهی از منکر و احترام به دیگران
اعتقادات دینی	شناخت اصول دین یعنی توحید، معاد، نبوت، امامت و عدل و آشنایی با فروع دین یعنی نماز، روزه، زکات، خمس، حج، جهاد، امر به معروف، نهی از منکر، تولی و تبری
اعمال و احکام دینی	آشنایی با اعمال و احکام و آداب مربوط به نماز، روزه، غسل، حج، زکات، جهاد، زیارت حرم ائمه اطهار <small>علیهم‌السلام</small> ، عزاداری‌ها، مناسبت‌ها و اعیاد دینی
سیره زندگی مبتنی بر دین	آشنایی با سیره زندگی پیامبر <small>صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم</small> و ائمه اطهار <small>علیهم‌السلام</small> و شیوه زندگی عالمان دینی
کتب دینی	شناخت کتب اصیل دینی (قرآن، تفسیر تبیان، اصول کافی و...)، نگرش مثبت نسبت به کتب دینی
اماکن دینی	آشنایی با مکان‌های مقدسی چون کعبه، مرقده پیامبر <small>صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم</small> و معصومین <small>علیهم‌السلام</small> و اماکن زیارتی
اسوه‌های دینی	شناخت خصوصیات مقربین الهی مانند پیامبر <small>صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم</small> ، معصومین <small>علیهم‌السلام</small> ، امام‌زادگان و شهدای ۸ سال دفاع مقدس و شهدای مدافع حرم

در اجرای پژوهش ابتدا در مرحله آماده‌سازی و سازماندهی متن کتاب‌های درسی با واحد ثبت جمله، پرسش و فعالیت‌ها با واحد ثبت جمله و در تصاویر بر مبنای هریک تصویر بر اساس مؤلفه‌های هویت ملی و دینی تنظیم و سازماندهی شد. در مرحله بعدی، برای هر کتاب فارسی در هر پایه تحصیلی جدولی تنظیم و وجود یا عدم وجود مؤلفه‌های هویت ملی و دینی مورد بررسی قرار گرفت. در مرحله آخر میزان اهمیت هریک از مؤلفه‌ها و بار اطلاعاتی آنها پردازش شد. لازم به ذکر است بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت با یکدیگر رابطه مستقیم دارند، هرچه بار اطلاعاتی یک مؤلفه بیشتر باشد، ضریب اهمیت آن نیز بیشتر خواهد بود و در نهایت تجزیه و تحلیل پژوهش با روش آمار توصیفی و آنتروپی شانون صورت گرفت. پیام‌های مربوط به مؤلفه‌های هویت ملی و دینی با آمار توصیفی تحلیل شدند، به این صورت که ابتدا داده‌های جداول فراوانی به‌نجا شدند، سپس بار اطلاعاتی مؤلفه‌ها محاسبه شدند و در نهایت بر مبنای بار اطلاعاتی مؤلفه‌ها ضریب اهمیت هر یک از مؤلفه‌ها محاسبه شد.

یافته‌های پژوهش

میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی و دینی در ابتدا به تفکیک در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی مورد بررسی قرار گرفت که به ترتیب از کتاب فارسی پایه اول ابتدایی در جدول ۴ تا کتاب فارسی پایه ششم ابتدایی در جدول ۹ نشان داده شده است.

جدول ۴. توزیع فراوانی مؤلفه‌های انواع هویت در متن، پرسش‌ها و تصاویر کتاب فارسی پایه اول ابتدایی

واحد		جملات متن		جملات پرسش‌ها		تصاویر	
مقوله‌ها		فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
هویت ملی	هویت ملی اجتماعی ^۱	۱۰۱	۲۳%	۵۳	۲۳%	۱۴۱	۳۶%
	هویت ملی تاریخی ^۲	۱۱	۳%	۱	۰/۴%	۴۰	۱۰%
	جغرافیایی ^۳	۱۲۵	۲۹%	۱۳	۶%	۵۲	۱۳%
	فرهنگی ^۴	۴۰	۹%	۶۲	۲۷%	۲۱۰	۵۳%

مصادق‌های از مؤلفه‌های هویت ملی و دینی در کتاب فارسی پایه اول ابتدایی:

۱. در صفحه ۷ تصویر نگاره ۳، عبور و مرور مردم از خطوط عابر پیاده و توقف وسایل نقلیه پشت خطوط را نشان می‌دهد. رعایت نظم و احترام به حقوق شهروندان مربوط به هویت اجتماعی می‌باشد.
۲. در صفحه ۹۷ این کتاب، خاطرات انقلاب و بازگشت امام خمینی علیه السلام به ایران و دهه فجر بیان شده است.
۳. متن صفحه ۷۹: کشور ما بزرگ است و دریا و دشت‌ها و کوهستان‌های زیادی دارد و مردم کشور ما هرجا باشند ایرانی هستند و ما ایران را دوست داریم.
۴. در صفحه ۲۳ این کتاب، تصویر نگاره این صفحه مربوط به عید نوروز می‌باشد و نمایان می‌سازد که افراد خانواده کنار سفره هفت سین نشسته‌اند.

سیاسی ^۱	۶	۱%	۲	۱%	۲	۰/۵%
ارزش‌ها و هنجارهای مذهبی ^۲	۸۸	۲۰%	۲۷	۱۲%	۳۷	۹%
اعتقادات دینی ^۳	۳۵	۸%	۴	۲%	۳	۱%
اعمال و احکام دینی ^۴	۱	۰/۲%	۱	۰/۴%	۲	۰/۵%
سیره زندگی مبتنی بر دین ^۵	۲	۰/۴%	۰	۰	۰	۰
کتاب دینی ^۶	۶	۱%	۰	۰	۳	۱%
اماکن دینی ^۷	۷	۲%	۶	۳%	۲۳	۶%
اسوه‌های دینی ^۸	۷	۲%	۱	۰/۴%	۱۰	۳%

در کتاب فارسی پایه اول ابتدایی در مؤلفه هویت ملی و در مؤلفه فرعی هویت ملی-اجتماعی با ۱۴۱ فراوانی در تصاویر بیشترین میزان توجه و مؤلفه فرعی هویت ملی-تاریخی ۱ فراوانی در پرسش‌ها کمترین میزان توجه را دارا بوده است. در مؤلفه هویت دینی نیز مؤلفه فرعی ارزش‌ها و هنجارهای مذهبی با ۸۸ فراوانی در متن بیشترین میزان توجه و سیره زندگی مبتنی بر دین با ۰ فراوانی کمترین میزان توجه را داشته است.

جدول ۵. توزیع فراوانی مؤلفه‌های انواع هویت در متن، پرسش‌ها و تصاویر کتاب فارسی پایه دوم ابتدایی

واحد	جمالات متن		جمالات پرسش‌ها		تصاویر	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
هویت ملی	۲۰۲	۲۳%	۷۱	۲۹%	۵۱	۳۷%
	۱۷	۲%	۳	۱%	۱۶	۱۲%
	۶۴	۷%	۲۷	۱۱%	۲۱	۱۵%

۱. در صفحه ۹۷ و ۹۸ این کتاب که اتفاقات دوران انقلاب مطرح شده است.
 ۲. عنوان درس در صفحه ۶۴ این کتاب، «همکاری» می‌باشد. در متن همکاری اعضای خانواده توضیح داده شده است.
 ۳. در صفحه ۸۲، تصویر مادر و دختری است که مادر در حال اندازه گرفتن چادر نماز برای دخترش است و از زبان دختر مطرح شده که مادرم برایم چادر نماز زیبایی دوخت.
 ۴. در صفحه ۱۰۶ برانگیخته شدن پیامبر به نبوت و عید مبعث اشاره نموده است.
 ۵. متن درس ۲۲ «پیامبر مهربان» نام دارد و به سیره زندگی پیامبر پرداخته شده است.
 ۶. در صفحه ۷۸ متنی در خصوص جایگاه قرآن و دلیل نیازمندی به آورده شده است.
 ۷. در صفحه ۹۶ این کتاب، تصویر برگزاری نماز جماعت در مسجد نشان داده شده است و ضمن متن هم به شنیده شدن صدای اذان از مسجد و ورود به آن اشاره شده است.
 ۸. در صفحه ۱۰۵ به ویژگی‌های اخلاقی پیامبر ﷺ اشاره شده است.
- مصادق‌هایی از مؤلفه‌های هویت ملی و هویت دینی در کتاب فارسی پایه دوم ابتدایی:**
۹. درس ۷ با عنوان «دوستان ما» در خصوص شغل‌های مختلف در جامعه و احترامی که باید به هریک افراد مشغول در آن شغل‌ها گذاشت صحبت شده است.
 ۱۰. در صفحات ۸۰ و ۸۱ تصاویری از اماکن تاریخی از جمله آرامگاه فردوسی، آرامگاه حافظ، سی و سه پل و تخت جمشید به همراه توضیح مختصر آورده شده است.
 ۱۱. درس ۱۳ با نام «ایران زیبا» و درس ۱۴ با نام «پرچم» در متن و تصاویر به هویت جغرافیایی پرداخته شده است. مانند

۵۶%	۷۶	۳۳%	۸۰	۱۹%	۱۶۳	فرهنگی ^۱	هویت دینی
۱%	۱	۱%	۲	۰/۵%	۴	سیاسی ^۲	
۱۲%	۱۶	۱۷%	۴۱	۱۸%	۱۶۰	ارزش‌ها و هنجارهای مذهبی ^۳	
۱%	۲	۲%	۴	۳%	۲۸	اعتقادات دینی ^۴	
۰	۰	۱%	۲	۰/۵%	۴	اعمال و احکام دینی ^۵	
۰	۰	۰	۰	۰/۳%	۳	سیره زندگی مبتنی بر دین ^۶	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	کتاب دینی	
۴%	۵	۳%	۷	۲%	۱۷	اماکن دینی ^۷	
۳%	۳	۰/۴%	۱	۱%	۸	اسوه‌های دینی ^۸	

نتایج بررسی کتاب فارسی پایه دوم ابتدایی نشان می‌دهد که مؤلفه فرعی هویت ملی-اجتماعی در متن با ۲۰۲ فراوانی بیشترین میزان توجه و هویت سیاسی با ۱ فراوانی در پرسش‌ها کمترین میزان توجه را در هویت ملی داشته‌اند. در هویت دینی بیشترین میزان توجه به مؤلفه فرعی ارزش‌ها و هنجارهای مذهبی با ۱۶۰ فراوانی در متن و کمترین میزان با ۰ فراوانی به کتب دینی تعلق گرفت.

عبارت، ما ایرانی هستیم و ایران خانه بزرگ ماست.

۱. در صفحه ۷۲ در خصوص شاهنامه و محتوای آن و زحمتی که فردوسی برای نگاشتن آن متحمل شده است، صحبت شده که به میراث فرهنگی اشاره دارد.
۲. در صفحه ۷۹ در متن بیان شده است که مردان و زنان ایرانی کشور خود را از حمله دشمنان حفظ می‌کنند و بیزاری از دشمنان کشور را مطرح کرده است.
۳. در صفحه ۵۱، به مهربانی کردن، محبت و نیکی کردن با اطرافیان و اینکه خداوند انسان‌های مهربان را دوست دارد اشاره شده است.
۴. در صفحه ۵۷ این کتاب، موضوع نماز اول وقت مطرح شده است.
۵. در صفحه ۵۷، قبل از مطرح کردن نماز اول وقت، به شنیدن صدای اذان و سپس وضو گرفتن اشاره شده است و آداب مربوط به خواندن نماز ذکر شده است.
۶. در صفحه ۲۱، حکایتی در خصوص پیامبر ﷺ مطرح شده است با این محتوا که سبک زندگی ایشان در جهت حفظ تندرستی و سلامتی اشاره می‌کند.
۷. در متن و تصویر درس ۹ این کتاب در صفحات ۵۶ و ۵۷، تحت عنوان «زیارت» به فضای عرفانی و دلنشین حرم امام رضا (ع) اشاره شده است.
۸. صفحه ۵۵ به داستانی مربوط به پیامبر اکرم ﷺ می‌پردازد که ضمن سفر در کنار همراهانشان، در جریان همکاری با اطرافیان مسئولیت خود را به دیگری واگذار نمی‌نمایند، به پیامبر ﷺ به‌عنوان اسوه دینی توجه شده است.

جدول ۶. توزیع فراوانی مؤلفه‌های انواع هویت در متن، پرسش‌ها و تصاویر کتاب فارسی پایه سوم ابتدایی

واحدها		جملات متن		جملات پرسش‌ها		تصاویر	
مقوله‌ها		درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
هویت ملی	هویت ملی اجتماعی ^۱	۲۴۶	۲۵%	۸۹	۳۴%	۳۷	۲۸%
	هویت ملی تاریخی ^۲	۳۰	۳%	۳	۱%	۹	۷%
	جغرافیایی ^۳	۸۵	۸%	۴۱	۱۶%	۱۴	۱۱%
	فرهنگی ^۴	۱۹۹	۲۰%	۹۸	۳۷%	۶۷	۵۱%
	سیاسی ^۵	۴	۰/۴%	۲	۱%	۱	۱%
هویت دینی	ارزش‌ها و هنجارهای مذهبی ^۶	۱۹۶	۲۰%	۵۶	۲۱%	۲۰	۱۵%
	اعتقادات دینی ^۷	۴۴	۴%	۵	۲%	۱	۱%
	اعمال و احکام دینی ^۸	۴	۰/۴%	۳	۱%	۱	۱%
	سیره زندگی مبتنی بر دین ^۹	۳	۰/۳%	۰	۰	۰	۰
	کتاب دینی	۰	۰	۰	۰	۱	۱%
	اماکن دینی ^{۱۰}	۲۱	۲%	۱۱	۴%	۴	۳%
	اسوه‌های دینی ^{۱۱}	۹	۱%	۴	۲%	۴	۳%

در کتاب فارسی پایه سوم ابتدایی، بیشترین میزان توجه در هویت ملی به مؤلفه فرعی هویت ملی-اجتماعی با ۲۴۶ فراوانی در متن و کمترین میزان با ۱ فراوانی در هویت سیاسی در پرسش‌ها

مصادق‌هایی از مؤلفه‌های هویت ملی و دینی در کتاب فارسی پایه سوم ابتدایی:

- در صفحات ۹۰ و ۹۱ حکایتی از دو خواب‌گزار مطرح شده است که در قالب این حکایت در خصوص نحوه تعامل انسان با اطرافیان صحبت می‌کند.
- در صفحات ۱۰۶ و ۱۰۷ بخوان و ببندیش با عنوان «بوی سیب و یاس» به مراسمی که مردم یک محله به مناسبت روز آزادی خرمشهر به‌عنوان یکی از اتفاقات تاریخی و ماندگار ایران پرداخته است.
- متن درس ۱۲ با عنوان «ایران عزیز» به موقعیت جغرافیایی ایران، مشاهیر کشور پرداخته شده است.
- درس ۱۰ با عنوان «یار مهربان» در صفحه ۸۰ و ۸۱، به فرهنگ کتاب و کتاب‌خوانی از طریق ارائه صحبت‌هایی از زبان یک کتاب به دانش‌آموزان می‌پردازد.
- در صفحه ۵۱، به معرفی سهام خیام و محمدحسین فهمیده که دانش‌آموز بودند و جانشان را برای حفاظت از وطن و در مقابل اشغالگران فدا کردند، پرداخته شده است.
- در متن درس ۷ با عنوان «کارنیک» به نیکی و کمک به دیگران اشاره شده است.
- در متن درس ۹ با عنوان «بوی نرگس» در صفحات ۷۲ و ۷۳، اشتیاق به ظهور امام زمان عج مطرح شده است و به صورت غیرمستقیم اصل امامت.
- صفحه ۷۱ شعری با عنوان «لحظه سبز دعا» آورده شده است که تصویر پشت زمینه این شعر، دختری با چادر نماز که دست به آسمان بلند کرده و در حال دعا کردن است.
- درس ۸ با عنوان «پیراهن بهشتی» در صفحات ۶۶ و ۶۷ به بخشی از سبک زندگی و شخصیت بزرگ حضرت فاطمه عج می‌پردازد.
- در فعالیت نگاه کن و بگو در صفحه ۱۷، تصاویری از محیط بیرونی یک مکان زیارتی که دارای گنبد گلدسته می‌باشد قرار داده شده است که مردم محله‌ای در حال ترمیم و تزئین این مکان زیارتی هستند.
- درس ۸ با عنوان «پیراهن بهشتی» به زندگی حضرت فاطمه عج به‌عنوان یکی از مهم‌ترین اسوه‌های دینی پرداخته شده است.

به دست آمد. در هویت دینی مؤلفه فرعی ارزش‌ها و هنجارهای مذهبی با ۱۹۶ فراوانی در متن بیشترین و کتب دینی با ۰ فراوانی کمترین میزان را نشان می‌دادند.

جدول ۷. توزیع فراوانی مؤلفه‌های انواع هویت در متن، پرسش‌ها و تصاویر کتاب فارسی پایه چهارم ابتدایی

واحد		جملات متن		جملات پرسش‌ها		تصاویر	
مقوله‌ها		فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
هویت ملی	هویت ملی اجتماعی ^۱	۳۱۳	۲۴%	۷۶	۲۷%	۶۳	۴۶%
	هویت ملی تاریخی ^۲	۱۹	۱%	۳	۱%	۲۸	۲۰%
	جغرافیایی ^۳	۱۰۷	۸%	۲۵	۹%	۳۳	۲۴%
	فرهنگی ^۴	۲۵۵	۲۰%	۸۷	۳۱%	۸۸	۶۴%
	سیاسی ^۵	۵	۰/۴%	۲	۱%	۱	۱%
هویت دینی	ارزش‌ها و هنجارهای مذهبی ^۶	۲۵۱	۱۹%	۴۱	۱۵%	۱۲	۹%
	اعتقادات دینی ^۷	۳۵	۳%	۴	۱%	۲	۱%
	اعمال و احکام دینی ^۸	۵	۰/۴%	۴	۱%	۱	۱%
	سیره زندگی مبتنی بر دین ^۹	۴	۰/۳%	۰	۰	۰	۰
	کتب دینی ^{۱۰}	۲	۰/۲%	۰	۰	۱	۱%
	اماکن دینی ^{۱۱}	۳۱	۲%	۹	۳%	۵	۴%
	اسوه‌های دینی ^{۱۲}	۱۱	۱%	۱	۰/۴%	۳	۲%

مصادق‌هایی از مؤلفه‌های هویت ملی و دینی در کتاب فارسی پایه چهارم ابتدایی:

- در صفحه ۱۰۰ و ۱۰۱، متنی تحت عنوان «دیدن خوبی‌ها» آورده شده و در این متن تلاش شده است دانش‌آموزان به دیدن خوبی‌های اطرافیانشان ترغیب شوند.
- در صفحه ۱۰۹ این کتاب، تصویر آرامگاه سعدی آورده شده است که از اماکن تاریخی ایران است.
- در صفحه ۵۹ در فعالیت صندلی صمیمیت، تصویر مربوط به جشن ۲۲ بهمن تعداد زیادی از پرچم ایران وجود دارد؛ پرچم مرتبط به هویت جغرافیایی می‌باشد.
- درس ۶ با عنوان «آرش کمانگیر»، یکی از داستان‌های شاهنامه مطرح می‌شود که یکی از میراث فرهنگی ایرانیان است این درس تماماً مرتبط با هویت فرهنگی می‌باشد.
- درس ۷ با عنوان «مهمان شهر ما» مربوط به مراسم خوش آمدگویی به ورود رهبر عظیم الشان، حضرت آیت الله خامنه‌ای، است و به پیروی از ولایت فقیه می‌پردازد.
- در صفحه ۸ متن ستایش تحت عنوان «خدا» آورده شده است و به ارزش مذهبی یکتاپرستی پرداخته است.
- در صفحه ۸ این کتاب به نماز صبحگاهی اشاره شده است و چون نماز از فروع دین می‌باشد، به اعتقادات دینی توجه شده است.
- درس ۱۱ این کتاب با عنوان «فرمانده دل‌ها» خاطراتی از یک رزمنده دوران دفاع مقدس را مطرح نموده است جهاد اشاره شده است.
- در صفحه ۸۷ شعر «ای همای رحمت» قرار داده شده است که به برهه‌ای از زندگی حضرت علی علیه السلام پرداخته شده است.
- در صفحه ۹۹، تصویری از یک کتابخانه به نمایش گذاشته شده است که در طبقه اول آن، کتاب قرآن کریم، مشخص می‌باشد.
- در صفحه ۸۱، به ساختن مسجد اشاره شده است.
- در شعر صفحه ۸۷، با مطرح کردن شخصیت والای حضرت علی علیه السلام، دانش‌آموزان را به الگو گرفتن از شخصیت ایشان ترغیب می‌نماید.

در کتاب فارسی پایه چهارم، هویت ملی-اجتماعی از مؤلفه‌های فرعی هویت ملی، با ۳۱۳ فراوانی بیشترین و هویت سیاسی با ۱ فراوانی کمترین میزان توجه را داشته‌اند. هویت دینی با مؤلفه‌ی فرعی ارزش‌ها و هنجارهای مذهبی با ۲۵۱ فراوانی بیشترین و کتب دینی با ۰ فراوانی کمترین میزان توجه را داشته‌اند.

جدول ۸. توزیع فراوانی مؤلفه‌های انواع هویت در متن، پرسش‌ها و تصاویر کتاب فارسی پایه پنجم ابتدایی

واحد		جمالات متن		جمالات پرسش‌ها		تصاویر	
مقوله‌ها		درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
هویت ملی	هویت ملی اجتماعی ^۱	۲۲%	۲۳۲	۳۲%	۱۱۲	۴۴%	۳۹
	هویت ملی تاریخی ^۲	۳%	۳۲	۱%	۴	۲۰%	۱۸
	جغرافیایی ^۳	۷%	۷۱	۱۳%	۴۴	۲۵%	۲۲
	فرهنگی ^۴	۱۸%	۱۸۴	۳۷%	۱۲۷	۷۳%	۶۵
	سیاسی ^۵	۰/۴%	۴	۰/۶%	۲	۱%	۱
هویت دینی	ارزش‌ها و هنجارهای مذهبی ^۶	۱۷%	۱۸۳	۲۰%	۶۹	۱۲%	۱۱
	اعتقادات دینی ^۷	۳%	۲۷	۱%	۵	۱%	۱
	اعمال و احکام دینی ^۸	۰/۴%	۴	۰/۶%	۲	۱%	۱
	سیره زندگی مبتنی بر دین ^۹	۰/۳%	۳	۰	۰	۰	۰
	کتب دینی ^{۱۰}	۰/۳%	۳	۰	۰	۱%	۱
	اماکن دینی ^{۱۱}	۱%	۱۴	۳%	۱۰	۳%	۳
	اسوه‌های دینی ^{۱۲}	۱%	۸	۰/۳%	۱	۱%	۱

مصادق‌هایی از مؤلفه‌های هویت ملی و دینی در کتاب فارسی خواننداری پایه پنجم ابتدایی:

- در متن درس ۴ با عنوان «بازرگان و پسران» در قالب حکایت موارد لازم زندگی در اجتماع مانند بخشش به دیگران، محافظت از خود در برابر بلاها مطرح شده است.
- در صفحه ۸۳ و پاراگراف اول به حمله مغولان به ایران اشاره شده است.
- درس ۶ با عنوان «سرود ملی» در خصوص جایگاه و ارزش سرود ملی هر کشور است و به بیان هر چیزی که باعث تمایز یک کشور از سایر کشورها و استقلال آنها می‌شود پرداخته است.
- درس ۱۰ با عنوان «نام نیکو» به معرفی مفاخر فرهنگی کشور مانند محمود فرشچیان پرداخته شده است.
- صفحه ۴۸، متن سرود ملی ایران است و این قسمت از سرود: «پیامت ای امام، استقلال، آزادی نقش جان ماست» به پیروی از فرامین ولایت فقیه اشاره دارد.
- متن درس ۱۴ با عنوان «شجاعت» به مفهوم شجاعت اخلاقی می‌پردازد که از ارزش‌های مذهبی است.
- درس ۱۳ با عنوان «روزی که باران می‌بارید» در قالب یک داستان انتظار امام زمان علیه السلام و موضوع امامت می‌پردازد.
- در متن درس ۲ با عنوان «فضل خدا» مفاهیمی مانند شکرگزاری از خداوند بابت نعمت‌هایی که بخشیده، نماز و تسبیح خداوند بیان شده است.
- در صفحه ۸۰، تصویری با عنوان «عصر عاشورا» قرار داده شده است که به برهه‌ای سخت از زندگانی امام حسین علیه السلام و به سیره زندگی مبتنی بر دین توجه نموده است.
- در صفحه ۶۴، در بخش بخوان و بیندیش با عنوان رئیس علی؛ به قرآن خواندن ایشان اشاره شده است.
- در صفحه ۷۸، بیان شده است که استاد فرشچیان بیشتر از هر چیزی دوست داشتند ستون‌ها، گلدسته‌ها و نقش‌های زیبای مساجد اصفهان را نقاشی کنند.
- در صفحه ۴۹ دانش‌آموزان به تبعیت از راه و سفارش‌های امام و شهیدان و الگو گرفتن از آنها دعوت شده‌اند.

در کتاب فارسی پایه پنجم ابتدایی، هویت ملی-اجتماعی از مؤلفه‌های فرعی هویت ملی، با ۲۳۳ فراوانی در متن بیشترین میزان توجه و هویت سیاسی با ۱ فراوانی در تصاویر با کمترین میزان توجه روبه‌رو شده‌اند. در هویت دینی، ارزش‌ها و هنجارهای مذهبی با ۱۸۳ فراوانی بیشترین و سیره زندگی مبتنی بر دین با ۰ فراوانی کمترین میزان توجه را داشته‌اند.

جدول ۹. توزیع فراوانی مؤلفه‌های انواع هویت در متن، پرسش‌ها و تصاویر کتاب فارسی پایه ششم ابتدایی

تصاویر		جملات پرسش‌ها		جملات متن		واحد	مقوله‌ها
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
۳۸%	۳۰	۳۶%	۵۷	۲۳%	۲۱۰	هویت ملی اجتماعی ^۱	هویت ملی
۱۴%	۱۱	۱%	۲	۲%	۱۶	هویت ملی تاریخی ^۲	
۲۳%	۱۸	۱۸%	۲۹	۷%	۶۲	جغرافیایی ^۳	
۶۶%	۵۲	۳۹%	۶۳	۱۸%	۱۶۴	فرهنگی ^۴	
۱%	۱	۱%	۱	-۰/۴%	۴	سیاسی ^۵	
۱۴%	۱۱	۲۴%	۳۹	۱۷%	۱۶۱	ارزش‌ها و هنجارهای مذهبی ^۶	هویت دینی
۱%	۱	۳%	۳	۳%	۲۴	اعتقادات دینی ^۷	
۱%	۱	۰	۰	-۰/۳%	۳	اعمال و احکام دینی ^۸	
۰	۰	۰	۰	-۰/۳%	۳	سیره زندگی مبتنی بر دین ^۹	
۱%	۱	۱%	۱	-۰/۳%	۳	کتب دینی ^{۱۰}	
۳%	۲	۳%	۴	۲%	۱۹	اماکن دینی ^{۱۱}	
۱%	۱	۱%	۱	۱%	۷	اسوه‌های دینی ^{۱۲}	

مصادق‌هایی از مؤلفه‌های هویت ملی و دینی در کتاب فارسی پایه ششم ابتدایی:

۱. صفحه ۸۵ متنی با عنوان «مشاوره» آورده شده که ارزش و جایگاه و فواید مشورت کردن با افراد کارداران به‌عنوان یک عامل مهم در تعامل با مردمان مطرح شده است.
۲. درس ۸ با عنوان «دریاقلی» در مورد شهید سورانی است که در دوران دفاع مقدس مانع سقوط شهر شد و چون به سابقه تاریخی ایران هنگام جنگ در آبادان اشاره دارد.
۳. در صفحه ۵۶، شعری تحت عنوان «همه از خاک پاک ایرانیم» قرار داده شده است که به صیانت از کشور و فداکاری برای حفظ آن اشاره دارد.
۴. درس ۴ با عنوان «داستان من و شما» به ایجاد نگرش مثبت نسبت به زبان فارسی می‌پردازد و زبان فارسی از اصلی هویت فرهنگی ایرانیان است.
۵. در صفحه ۶۳ که ادامه متن بخوان و بیندیش صفحه گذشته با عنوان «تندگویان» می‌باشد، در پاراگراف دوم به دستگیری شهید تندگویان به دلیل انتشار اعلامیه رهبر علیه السلام می‌پردازد و دانش‌آموزان را ترغیب به پیروی از ولایت فقیه می‌نماید.
۶. در درس ۲ با عنوان «پنجره‌های شناخت» رعایت اخلاق و آداب نیک و داشتن اخلاق پسندیده که از ارزش‌های مذهبی است، بیان شده است.
۷. در صفحه ۷۳ تصویری از مهر و تسبیح و انگشتر در کنار یکدیگر قرار داده شده است و به نماز به‌عنوان یکی از فروع دین اشاره شده است.
۸. در صفحه ۸۸ به نماز شب اشاره شده است که جزو اعمال مستحب دینی است و حضرت علی علیه السلام به دلیل عشق بی‌پایان به پروردگار آن را به جا می‌آوردند.
۹. شعر «شیر خدا» که به برهه‌ای از زندگی مولای شیعیان اشاره دارد، مرتبط با سیره زندگی مبتنی بر دین است.
۱۰. در صفحه ۶۲ بخش بخوان و بیندیش «تندگویان» قرآن خواندن ایشان بیان شده است.
۱۱. در صفحه ۵۱، تصویر گنبد و گلدسته حرم امام رضا علیه السلام قرار داده شده است.
۱۲. در صفحه ۷۲، دو بیت آورده شده است که به امام زمان علیه السلام اشاره دارد و ارزشمندی ظهور ایشان و پیروی از

در کتاب فارسی پایه ششم ابتدایی، در هویت ملی، مؤلفه هویت ملی-اجتماعی با ۲۱۰ فراوانی در متن بیشترین میزان توجه را نشان داده است و مؤلفه فرعی هویت سیاسی با ۱ فراوانی کمترین میزان را داشته است. در هویت دینی، ارزش‌ها و هنجارهای مذهبی با ۱۶۱ فراوانی بیشترین و اعتقادات دینی، اعمال و احکام دینی، با ۰ فراوانی کمترین میزان توجه را نشان داده‌اند. پس از بررسی تک‌تک کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی، میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی و دینی در مجموع کتب در جدول ۱۰ نشان داده شده است.

جدول ۱۰. توزیع فراوانی انواع هویت در متن، پرسش‌ها و تصاویر کتاب‌های فارسی مقطع ابتدایی

واحد مقوله‌ها	جملات متن		جملات پرسش‌ها		تصاویر	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
هویت ملی	۲۹۷۵	۶۷%	۱۱۸۱	۷۶%	۱۲۰۸	۸۶%
هویت دینی	۱۴۴۴	۳۳%	۳۶۷	۲۴%	۱۹۴	۱۴%
مجموع	۴۴۱۹	۱۰۰%	۱۵۴۸	۱۰۰%	۱۴۰۲	۱۰۰%

در مجموع کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی، بیشترین توجه به هویت ملی در متن با ۲۹۷۵ فراوانی صورت گرفته است و در هویت ملی نیز با ۱۴۴۴ فراوانی در متن بیشترین میزان توجه نشان داده شده است. کمترین میزان توجه در هویت ملی و دینی در بخش پرسش‌ها صورت گرفته است. در نهایت در جدول ۱۱ توزیع فراوانی مقوله‌ها، داده‌های بهنجار شده، بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت هریک از شاخص‌های مربوط به هویت ملی و دینی در مجموع کتاب‌های فارسی مقطع ابتدایی نشان داده شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۱۱. توزیع فراوانی مقوله‌ها، داده‌های بهنجار شده، بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت هریک از شاخص‌های مربوط به هویت ملی و دینی در کتب فارسی مقطع ابتدایی

ضریب اهمیت	بار اطلاعاتی	مجموع فراوانی	فارسی پایه ششم		فارسی پایه پنجم		فارسی پایه چهارم		فارسی پایه سوم		فارسی پایه دوم		فارسی پایه اول		شاخص‌های مربوط به مقوله‌های هویت ملی و دینی	
			فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی		
۰/۰۸۵	۰/۹۹۳	۲۱۲۳	۰/۱۴۰	۲۹۷	۰/۱۸۰	۳۸۳	۰/۲۱۳	۴۵۲	۰/۱۷۵	۳۷۲	۰/۱۵۲	۳۲۴	۰/۱۳۹	۲۹۵	اجتماعی	هویت ملی
۰/۰۸۵	۰/۹۸۸	۲۶۳	۰/۱۱۰	۲۹	۰/۲۰۵	۵۴	۰/۱۹۰	۵۰	۰/۱۶۰	۴۲	۰/۱۳۷	۳۶	۰/۱۹۸	۵۲	تاریخی	
۰/۰۸۵	۰/۹۸۹	۸۵۳	۰/۱۲۸	۱۰۹	۰/۱۶۱	۱۳۷	۰/۱۹۳	۱۶۵	۰/۱۶۴	۱۴۰	۰/۱۳۱	۱۱۲	۰/۲۲۳	۱۹۰	جغرافیایی	
۰/۰۸۵	۰/۹۹۴	۳۰۸۰	۰/۱۳۴	۲۷۹	۰/۱۸۱	۳۷۶	۰/۲۰۷	۳۳۰	۰/۱۷۵	۳۶۴	۰/۱۵۳	۳۱۹	۰/۱۵۰	۳۱۲	فرهنگی	
۰/۰۸۵	۰/۹۹۲	۴۵	۰/۱۳۳	۶	۰/۱۵۶	۷	۰/۱۷۸	۸	۰/۱۵۶	۷	۰/۱۵۶	۷	۰/۲۲۲	۱۰	سیاسی	
مجموع: ۵۳۶۴																
۰/۰۸۵	۰/۹۸۷	۱۴۱۹	۰/۱۴۹	۲۱۱	۰/۱۸۵	۲۶۳	۰/۲۱۴	۳۰۴	۰/۱۹۲	۲۷۲	۰/۱۵۳	۲۱۷	۰/۱۰۷	۱۵۲	ارزش‌ها و هنجارهای مذهبی	هویت دینی
۰/۰۸۵	۰/۹۹۰	۲۲۸	۰/۱۲۳	۲۸	۰/۱۴۵	۳۳	۰/۱۸۰	۴۱	۰/۲۱۹	۵۰	۰/۱۴۹	۳۴	۰/۱۸۴	۴۲	اعتقادات دینی	
۰/۰۸۳	۰/۹۷۰	۳۹	۰/۱۰۳	۴	۰/۱۷۹	۷	۰/۲۵۶	۱۰	۰/۲۰۵	۸	۰/۱۵۴	۶	۰/۱۰۳	۴	اعمال و احکام دینی	
۰/۰۸۵	۰/۹۸۹	۱۸	۰/۱۶۷	۳	۰/۱۶۷	۳	۰/۲۲۲	۴	۰/۱۶۷	۳	۰/۱۶۷	۳	۰/۱۱۱	۲	سیره زندگی مبتنی بر دین	
۰/۰۶۸	۰/۷۹۵	۲۲	۰/۲۲۷	۵	۰/۱۸۲	۴	۰/۱۳۶	۳	۰/۰۴۵	۱	۰	۰	۰/۴۰۹	۹	کتاب دینی	
۰/۰۸۵	۰/۹۸۸	۱۹۸	۰/۱۲۶	۲۵	۰/۱۳۶	۲۷	۰/۲۲۷	۴۵	۰/۱۸۲	۳۶	۰/۱۴۶	۲۹	۰/۱۸۲	۳۶	اماکن دینی	
۰/۰۸۴	۰/۹۸۲	۸۱	۰/۱۱۱	۹	۰/۱۳۳	۱۰	۰/۱۸۵	۱۵	۰/۲۱۰	۱۷	۰/۱۴۸	۱۲	۰/۲۲۲	۱۸	اسوه‌های دینی	
مجموع: ۲۰۰۵																

طبق جدول ۱۱، در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی مؤلفه‌های هویت ملی که در کل جملات متن، جملات پرسش‌ها و تصاویر، در مجموع ۵۳۶۴ مورد را به خود اختصاص داده است، ۲۱۲۳ مورد هویت اجتماعی، ۲۶۳ مورد هویت تاریخی، ۸۵۳ مورد هویت جغرافیایی، ۲۰۸۰ مورد هویت فرهنگی و ۴۵ مورد هویت سیاسی موجود است. همچنین از میان مؤلفه‌های هویت دینی در جملات متن، جملات پرسش‌ها و تصاویر، در مجموع ۲۰۰۵ مورد را به خود اختصاص داده‌اند، ۱۴۱۹ مورد ارزش‌ها و هنجارهای مذهبی، ۲۲۸ مورد اعتقادات دینی، ۳۹ مورد اعمال و احکام دینی، ۱۸ مورد سیره زندگی مبتنی بر دین، ۲۲ مورد کتاب‌های دینی، ۱۹۸ مورد اماکن دینی و ۸۱ مورد اسوه‌های دینی وجود دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر باهدف بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی و دینی در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی صورت گرفت. واحدهای مورد بررسی در این پژوهش، جملات متن، جملات پرسش‌ها و تصاویر بودند. باتوجه به آن که طبق جدول ۱، مجموع تعداد جملات متن، جملات پرسش و تصاویر در محتوای کتاب‌های فارسی ۶ پایه ۸۰۷۲ می‌باشد و همچنین مطابق مجموع فراوانی هر مؤلفه در جدول ۱۱، استنباط می‌گردد که از میان تمامی واحدهای مورد بررسی در ۶ کتاب، مؤلفه‌های هویت ملی ۶۶ درصد و مؤلفه‌های هویت دینی ۲۵ درصد را به خود اختصاص داده است که از میان مؤلفه‌های فرعی هویت ملی، ۴۰ درصد هویت اجتماعی، ۵ درصد هویت تاریخی، ۱۶ درصد هویت جغرافیایی، ۳۹ درصد هویت فرهنگی، کمتر از ۱ درصد هویت سیاسی است و از میان زیرمقوله‌های هویت دینی، ۷۱ درصد مربوط به ارزش‌ها و هنجارهای مذهبی، ۱۱ درصد اعتقادات دینی، ۲ درصد اعمال و احکام دینی، کمتر از ۱ درصد سیره زندگی مبتنی بر دین، ۱ درصد کتاب‌های دینی، ۱۰ درصد اماکن دینی و ۴ درصد اسوه‌های دینی بوده است. بنابراین از میان مؤلفه‌های هویت دینی بیشترین فراوانی به ارزش‌ها و هنجارهای مذهبی و کمترین فراوانی به سیره زندگی مبتنی بر دین تعلق می‌گیرد. براساس جدول ۱۰ بیشترین کاربرد مؤلفه هویت دینی در متن کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی و کمترین میزان استفاده در تصاویر بوده است. به اعتقاد اندیشمندان با رشد فرایندهای ذهنی-معرفت و شناخت-خواست‌ها و تمایلات انسان به گونه‌ای شکل می‌گیرند که سبب عمل و رفتار مبتنی بر بینش و بصیرت می‌شوند (عبادی و همکاران، ۱۳۹۷). بنابراین با افزایش شناخت و معرفت در انسان‌ها می‌توان زمینه عمل آگاهانه را فراهم کرد. براساس نتایج این پژوهش آشنایی با اعمال و احکام دینی، سیره زندگی مبتنی بر دین، امکان دینی و

اسوه‌های دینی بسیار کم است. این امر سبب می‌شود دانش‌آموزان با معارف و آموزه‌های دینی و الهی و محتوای پیام خداوند و قرآن کریم و گفتار و عمل سیره معصومین به‌اندازه مطلوب آشنا نشوند و در نتیجه امکان تفکر در اصول دینی نیز برایشان فراهم نمی‌شود. در صورتی که پرداختن به مؤلفه‌های هویت دینی به میزان مطلوبی صورت بگیرد زمینه بصیرت و روشن بینی در دین بیشتر برای دانش‌آموزان فراهم خواهد شد. میزان کم پرداختن به مؤلفه‌های هویت دینی موجب آن خواهد شد که دانش‌آموزان در بستر کتاب‌های درسی با الگوهای تربیتی دینی آشنا نشوند و در نتیجه زمینه برای استحکام هرچه بیشتر هویت دینی در آنها فراهم نخواهد شد.

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی، مؤلفه‌های هویت ملی بیشتر از هویت دینی دیده می‌شود؛ از میان مؤلفه‌های فرعی هویت ملی، هویت اجتماعی و هویت فرهنگی بیشترین فراوانی و هویت سیاسی کمترین فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند. جدول ۱۰ نشان می‌دهد که بیشترین کاربرد مؤلفه هویت ملی، در متن کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی و کمترین میزان استفاده در پرسش‌ها بوده است. کم‌توجهی به هویت سیاسی سبب می‌شود دانش‌آموزان پشتوانه فکری و اندیشه‌ای لازم را جهت عمل فعالانه در جامعه بدست نیاورند. فراوانی کم هویت سیاسی، موجب آن خواهد شد که دانش‌آموزان مسئولیت‌پذیریشان در قبال جامعه و اینکه هریک از آنان نقش بسزایی در پیشرفت جامعه‌ای که به آن تعلق دارند، کاهش یابد. کم‌توجهی به هویت اجتماعی و فرهنگی و تاریخی، احساس تعلق دانش‌آموزان به جامعه‌شان و همبستگی میان آنها بر مبنای ارزش‌های مشترک در جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

البته این نکته نیز لازم به ذکر است که در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی فصولی با عنوان‌های ایران من و نام‌آوران وجود دارد که این فصول امکان پرداختن به مؤلفه‌های هویت ملی را پررنگ‌تر می‌نماید. این مورد با نتایج پژوهش‌های صانعی‌مهری و رزم‌آزما (۱۳۹۹)، هاشمی و قربانعلی‌زاده (۱۳۹۳) و معروفی و پناهی توانا (۱۳۹۲) مبنی بر پرداختن به مؤلفه‌های هویت ملی بیشتر از مؤلفه‌های هویت دینی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی؛ همخوانی دارد. به‌علاوه، از میان تمامی مؤلفه‌های فرعی مربوط به هویت ملی و دینی، به ارزش‌ها و هنجارهای مذهبی بیشتر از سایرین پرداخته شده است و پس از آن بیشترین فراوانی به ترتیب مربوط به هویت اجتماعی و فرهنگی در متن و تصاویر کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی می‌باشد. این در حالی است که به هویت تاریخی تنها ۵ درصد توجه شده است و این امر نشان می‌دهد که جای نمادهای تاریخی کشور در کتب فارسی دوره ابتدایی خالیست. کم‌توجهی به هویت تاریخی، شناخت دانش‌آموزان را از تمدن تاریخی ایران را تحت تأثیر قرار می‌دهد و در صورت لزوم دانش‌آموزان امکان دفاع از پیشینه

تاریخی تمدن ایرانی خود را نخواهند داشت. هر ملتی به تاریخ خود دل‌بستگی خاصی دارد و شناخت کافی از تاریخ کشور به دانش‌آموزان این امکان را می‌دهد که به گذشته خود نگاه نقادانه پیدا کنند. یکی از عوامل مهم حفظ هویت و استقلال و آزاداندیشی ایرانیان، ذهنیت تاریخی مردمان این سرزمین است. بنابراین کم‌توجهی به هویت تاریخی، دانش‌آموزان را از تجربیات تاریخی کشور محروم می‌سازد. در بسیاری از آیات قرآن نیز (انبیاء، ۷۷؛ قصص، ۴۴) بر حیات سیاسی و تاریخی یک ملت تأکید شده است.

نتایج بررسی حاضر نشان می‌دهد که در متن، پرسش‌ها و تصاویر کتاب‌های فارسی مقطع ابتدایی، مؤلفه‌های هویت ملی نسبت به مؤلفه‌های هویت دینی به میزان بیشتری به چشم می‌خورند. همچنین اختلاف درصد فراوانی جملات متن در مقوله‌های تحقیق (هویت ملی و هویت دینی) بیشتر از درصد اختلاف تصاویر و اختلاف درصد فراوانی تصاویر بیشتر از درصد اختلاف پرسش‌ها در این مقوله‌هاست. این درحالی است که نمادها حالت بصری دارند و در ذهن دانش‌آموزان پایدارترند (نجمار نه‌اوندی و قربانعلی‌زاده، ۱۳۹۳). از آنجاکه هویت به واسطه تکیه‌ای که به نمادها دارد، در شکل بصری به سرعت شناسایی می‌شود و برای دانش‌آموزان ابتدایی نقش کارکردی فوق‌العاده‌ای دارد (زاویه و عزیز، ۱۳۹۲). بنابراین توجه بیشتر به تصاویر هویت دینی ضروری به نظر می‌رسد و پیشنهاد می‌شود مؤلفان در طراحی کتاب‌های درسی توجه بیشتری به این مؤلفه‌ها در قالب تصاویر داشته باشند. توجه همه‌جانبه به مؤلفه‌های هویت ملی و دینی در کتاب‌های درسی از دیگر ضروریات برنامه‌ریزی و تألیف این کتاب‌ها است تا رشد دانش‌آموزان در تمامی ابعاد این دو هویت، به طور متعادل صورت پذیرد و موجبات غفلت از برخی جوانب فراهم نگردد. در نهایت لازم است پژوهش‌های بیشتری با هدف سنجش میزان تأکید بر مؤلفه‌های هویت ملی-دینی به صورت هدفمند و هماهنگ در همه کتاب‌های درسی دوره‌های مختلف تحصیلی از ابتدایی تا عالی صورت گیرد.

انتقال فرهنگی از طریق تعلیم و تربیت، نیاز به ابزارهای مؤثر دارد که برنامه‌های درسی و محتوای کتاب‌های درسی یکی از آنهاست. نقش کتاب‌های درسی در نظام‌های آموزشی متمرکز که مبنا و محور اصلی همه فعالیت‌های آموزشی معلمان و دانش‌آموزان است، اهمیت به‌مراتب بیشتری دارد. در میان کتاب‌های درسی گوناگون، کتاب‌های ادبیات و فارسی باید آینه تمام‌نمای فرهنگ و یکی از مؤثرترین عوامل تقویت‌کننده هویت ملی-مذهبی باشند. در طول تاریخ بشری، زبان و ادبیات بیش از هر چیز دیگر، سرشت نهایی ملت‌ها را به ظهور رسانده و به‌خوبی ارزش‌ها و ضد ارزش‌ها، آرمان‌ها و آرزوها و خلاصه شعور جمعی و آگاهی ملی ملت‌ها را نشان داده است.

در این میان فهم نثر و شعر فارسی، غنی‌ترین وجه اشتراک ایرانیان در مجموعه آموختنی‌های ما در طول تاریخ بوده است؛ یعنی زبان فارسی به‌منزله زبان رسمی، زبان فرهنگی و ملی همه ایرانیان، یکی از مؤلفه‌های مهم هویت و موجبات بقا و دوام ایران به‌عنوان یک کشور بوده است (امین، ۱۳۸۴) اما با وجود اهمیت هویت ملی و دینی، طبق نتایج به‌دست‌آمده از این پژوهش صرفاً ۶۶ درصد محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی به هویت ملی و ۲۵ درصد به هویت دینی اختصاص یافته است؛ در واقع به هویت دینی بسیار کمتر از هویت ملی پرداخته شده است که این مورد با نتایج پژوهش معروفی و پناهی توانا (۱۳۹۳)، نجار نهایندی و قربانعلی‌زاده (۱۳۹۳)، زاویه و عزیز، (۱۳۹۲)، صیدخانی و همکاران (۱۳۹۹)، مرادی و همکاران (۱۳۹۹) و پرنوره و هوشنگی (۱۳۹۸) که عنوان کرده‌اند به مؤلفه‌های هویت ملی، دینی و انقلابی، توجه مناسب و متعادلی در کتاب‌های درسی صورت نگرفته است هم‌خوانی دارد. این در حالی است که بنابر نظر صاحب‌نظران و محققان مسائل فرهنگی و اجتماعی هویت ایرانیان ترکیبی از میراث فرهنگی ایران و تمدن تاریخی و دینی اسلام است. همچنین طبق فرمایشات مقام معظم رهبری اعتقادات و باورهای یک ملت مؤمن و موحد جز عناصر تشکیل‌دهنده هویت ملی می‌باشند. اما نتایج این بررسی نشان می‌دهد هویت ملی بیشتر مورد توجه بوده است و در کتاب‌های درسی از پرداختن به هویت دینی دانش‌آموزان غفلت شده است. در عین حال این پیام را به صورت پنهان به دانش‌آموزان می‌رساند که هویت ملی بر هویت دینی ارجحیت دارد. هویت ملی و دینی هر دو عامل همبستگی میان افراد جامعه هستند و در ایجاد فرهنگ، آداب و رسوم و سنن یک کشور تأثیر دارند. هر دو بعد در ایجاد همبستگی و احساس تعلق به جامعه دارای اهمیت هستند، بنابراین پرورش و تقویت هویت ملی و دینی در کتاب‌های درسی می‌بایست به یک میزان صورت گیرد.

منابع

۱. اسکات، ویلیام (۱۳۹۱)، تئوری حسابداری مالی، ترجمه: علی پارسائیان. انتشارات ترمه، تهران.
۲. اکبری، حسین (۱۳۹۶)، «رابطه مصرف رسانه‌های داخلی و خارجی با هویت ملی جوانان»، فصلنامه رسانه و فرهنگ، ۷ (۳)، ص ۱-۲۲.
۳. امین، سیدحسین (۱۳۸۴)، «نقش شعر کلاسیک فارسی بر هویت ملی»، ادبیات و زبان‌ها، (۹۴)، ص ۵-۸.
۴. بشریه، حسین (۱۳۸۱)، عقل در سیاست، تهران: مؤسسه پژوهش نگاه معاصر.
۵. برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۱).
۶. پرنوره، علی و حمید هوشنگی (۱۳۹۸)، «بررسی مؤلفه‌های بعد دینی هویت ملی، راهبردها و راهکارها»، فصلنامه مطالعات ملی، ۲۰ (۳)، ص ۱۷-۳۲.
۷. حسنی‌فر، عبد الرحمان و مجید عباس‌زاده مرزبالی (۱۳۹۹)، «مؤلفه‌های شکل‌دهنده هویت ملی ایران در فرایند تاریخی»، فصلنامه جامعه‌پژوهی فرهنگی، ۱۱ (۵)، ص ۳۱-۵۶.
۸. حمیدی، سمیه (۱۳۹۷)، واکاوی سویه‌های هویتی در کتاب درسی (تحلیل محتوای کتاب فارسی پایه اول ابتدایی)، سومین همایش ملی زبان، ادبیات و بازشناسی مشاهیر و مفاخر، دانشگاه پیام نور تربت حیدریه.
۹. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۸)، سخنرانی مقام معظم رهبری در جمع دانشگاهیان سمنان در تاریخ ۸۵/۸/۱۸، در اداره کل امور فرهنگی ایرانیان.
۱۰. داودی، محمد (۱۳۹۹)، «تبیین مبانی دین‌شناختی تربیت دینی و دلالت‌های آن»، فصلنامه علمی تربیت اسلامی، ۱۵ (۳۴)، ص ۱۳۶-۱۱۳.
۱۱. داوی اردکانی، رضا (۱۳۸۶)، «ایرانیان سرچشمه خودآگاهی غرب»، روزنامه هم‌میهن، ۱۳۸۶/۴/۲.
۱۲. رجایی، فرهنگ (۱۳۸۲)، «مشکله هویت ایرانیان امروز»، نشر نی، تهران.
۱۳. رهبر قاضی، محمودرضا؛ عباس حاتمی و امین عباسی (۱۳۹۷)، «رابطه شبکه‌های اجتماعی مجازی و دگرگونی هویت‌های جمعی (با تأکید بر هویت دینی، ملی و مدرن)»، مجلس و راهبرد، ۲۵ (۹۵)، ص ۳۳-۵۸.

۱۴. زاویه، سعید و سیده مهدیه عزیزی (۱۳۹۲)، «تصاویر کتاب‌های درسی و رابطه آن با هویت ملی و دینی مطالعه کتاب‌های اول و دوم دبستان»، فصلنامه مطالعات ملی، (۴)، ص ۱۴۰-۱۷۱.
۱۵. سلیمان‌نژاد، محمد، محسن نیازی، الهام شفایی مقدم و علی فرهادیان (۱۴۰۱)، «طراحی الگوی مؤلفه‌های هویت ملی در ایران»، فصلنامه جامعه‌پژوهی فرهنگی، ۱۳ (۱)، ص ۵۷-۷۲.
۱۶. شارع‌پور، محمود (۱۳۹۴)، جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
۱۷. شمشیری، بابک (۱۳۸۷)، درآمدی بر هویت ملی، چاپ اول، شیراز: انتشارات نوید شیراز.
۱۸. شیخاوندی، داور (۱۳۸۰)، تکوین و تنفیذ هویت ملی، ج ۲، تهران: مرکز باستان‌شناسی اسلام و ایران.
۱۹. صانعی‌مهر، زهره و پری رزم‌آزما (۱۳۹۹)، «تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی مقطع ابتدایی از نظر میزان توجه به هویت ملی و هویت دینی»، علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۸ (۱۵)، ص ۲۴۱-۲۵۶.
۲۰. صیدخانی، مریم؛ یارمحمد قاسمی و فاطمه هواس بیگی (۱۳۹۹)، «بازنمایی مؤلفه‌های هویت ملی بعد ایرانیت و اسلامیت در کتاب‌های درسی فارسی بخوانیم و بنویسیم دوره آموزش ابتدایی»، دو فصلنامه نظریه و عمل در برنامه درسی، ۸ (۱۶)، ص ۳۰۱-۳۳۲.
۲۱. عبادی، فاطمه؛ مرتضی منادی، ملوک خادمی و علیرضا کیامنش (۱۳۹۷)، «تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره متوسطه با تأکید بر شاخص‌های تربیتی در برنامه درسی ملی»، فصلنامه تعلیم و تربیت، (۳۴) ۱۳۵، ص ۱۰۱-۱۲۰.
۲۲. فکوهی، ناصر (۱۳۸۱)، «شکل‌گیری هویتی و الگوهای محلی و ملی و جهانی (مطالعه موردی لرستان)»، مجله جامعه‌شناسی ایران، (۴)، ص ۱۲۷-۱۶۱.
۲۳. فیاض، ایراندخت و فریبا ایمان قوشچی (۱۳۸۹)، «بررسی نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره متوسطه رشته‌های علوم انسانی، تجربی و ریاضی فیزیک در سال تحصیلی ۱۳۸۸-۱۳۸۹»، فصلنامه روان‌شناسی تربیتی، ۶ (۱۷)، ص ۲۹-۶۳.
۲۴. فولادیان، مجید؛ حسن رضایی بحر آبادی و محسن سوهانیان حقیقی (۱۳۹۹)، «بررسی تحولات هویت جوانان ایرانی (۱۳۵۳-۱۳۹۴)»، فصلنامه مطالعات فرهنگ-ارتباطات، ۲۱ (۴۹)، ص ۱۴۷-۱۷۹.

۲۵. قنبری برزیان، علی و رضا همتی (۱۳۹۴)، «هویت دینی در جامعه ایرانی، مرور نظام‌مند مطالعات انجام شده (۱۳۸۰-۱۳۹۲)»، فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۶ (۵۹)، ص ۱۱۷-۱۳۸.
۲۶. گوتهکف جرال ال (۱۳۸۷)، مکاتب فلسفی و آرای تربیتی، ترجمه محمدجعفر پاک‌سرشت، تهران: سمت.
۲۷. گیدنز، آنتونی (۱۳۹۷)، جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
۲۸. محمدی، مهدی؛ فرشته صفری و رضا جعفری هرنیدی (۱۳۹۷)، «جایگاه هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی ایران»، پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، ۸ (۱۷)، ص ۱-۲۹.
۲۹. مرادی، فاطمه؛ زهرا حمیدی و نسرين داوودنیا (۱۳۹۹)، «بررسی و تحلیل مؤلفه‌های فرهنگ ایرانی-اسلامی در کتب فارسی خوانداری پایه‌های اول تا ششم ابتدایی»، پژوهش در آموزش زبان و ادبیات فارسی، ۴ (۲)، ص ۷۸-۹۸.
۳۰. معروفی، یحیی و صادق پناهی توانا (۱۳۹۲)، «کتاب‌های ادبیات فارسی دوره متوسطه و بازنمایی مؤلفه‌های هویت ملی (دیدگاه دبیران)»، فصلنامه مطالعات ملی، ۱۴ (۵۵)، ص ۱۰۷-۱۲۲.
۳۱. معروفی، یحیی و صادق پناهی توانا (۱۳۹۳)، «جایگاه مؤلفه‌های هویت ملی-مذهبی در محتوای کتاب‌های ادبیات فارسی دوره متوسطه»، فصلنامه تعلیم و تربیت، ۱۲۰، ص ۸۳-۱۰۴.
۳۲. مقصودی، مجتبی و سیمین حاجی‌پور (۱۳۹۵)، «تحلیل توسعه سیاسی در ایران از منظر الگوی هویتی»، فصلنامه مطالعات ملی، ۶۸ (۴)، ص ۱۹-۳۸.
۳۳. مهرمحمدی، غلامرضا (۱۳۹۴)، روش تحلیل محتوا (راهنمای عملی تحقیق)، انتشارات دانش نگار، تهران.
۳۴. نجار نهندی، مریم و مرزده قربانعلی‌زاده (۱۳۹۳)، «تحلیلی بر هویت ملی در کتب درسی (مطالعه موردی مطالعات اجتماعی)»، فصلنامه پژوهش‌های تربیتی، ۲۹، ص ۷۹-۱۰۱.
۳۵. هاشمی، سیدضیا و مرزده قربانعلی‌زاده (۱۳۹۳)، «هویت ملی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی»، فصلنامه مطالعات ملی، ۱۵ (۴)، ص ۴۹-۷۱.
36. Habib Q. M; Saeeda, S. (2019), Discursive Construction of Pakistan's National Identity through Curriculum Textbook Discourses in a Pakistani School in Dubai, the United Arab Emirates. *British Educational Research Journal*. 45 (2), 275_ 297.

37. Huth, K., Brown, R. & Usher, W. (2021), The use of story to teach religious education in the early years of primary school: a systematic review of the literature. *j. religious. educ.* (69), 253–272.
38. Koross, R. (2012), National identity and unity in Kiswahili textbooks for secondary school students in Kenya: A content analysis. *Journal of Emerging Trends in Educational Research and Policy Studies (JETERAPS)*, 3(4), 544–550.
39. Shnirelman, V. A. (2011), From social classes to ethnicities: Ethnocentric views in history textbooks in post-Soviet Russia. *Journal of Eurasian Studies*, 2(2), 125–133.
40. Spieberger, S., Ungersböck, M. (2005), *National Identity*, Internationale Betriebswirtschaft, International Identity Seminar.
41. Unstad, L. & Fjørtoft, H. (2021), Disciplinary literacy in religious education: the role and relevance of reading, *British Journal of Religious Education*, 43(4), 434–442.

